

Imelda Chłodna-Błach*

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Akademia Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu – Akademia Nauk Stosowanych

<https://orcid.org/0000-0003-1606-7552>

SAMOWYCHOWANIE JAKO ODPOWIEDŹ NA WSPÓŁCZESNE ZAGROŻENIA WOLNOŚCI

Streszczenie

Artykuł podejmuje problem samowychowania w kontekście współczesnego rozumienia wolności. Wskazuje, że sama możliwość dokonywania wyborów nie gwarantuje człowiekowi prawdziwej wolności, ponieważ jego decyzje mogą być kształtowane przez presję społeczną, konsumpcjonizm, media, ideologie, nadmiar informacji czy uzależnienia. Odpowiedzią na te zagrożenia jest samowychowanie, rozumiane jako świadoma, dobrowolna i systematyczna praca nad własnym charakterem, wartościami i sposobem działania.

Autorka podkreśla, że celem samowychowania jest nie tylko rozwój osobowości, lecz kształtowanie dojrzałej *osobistości*, zdolnej do świadomego kierowania własnym życiem. Szczególne znaczenie ma aktywność własna, która rozwija samodzielność, poczucie sprawstwa i odpowiedzialność. Proces samowychowania obejmuje wybór ideału, analizę warunków jego realizacji, poznanie i ocenę siebie,

* Imelda Chłodna-Błach – dr habilitowany, adiunkt w Katedrze Filozofii Kultury i Podstaw Retoryki KUL. Od 2007 r. wykładowca w Akademii Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu. Redaktor naczelna czasopisma „Studia Gilsoniana”, członek redakcji czasopisma „Roczniki Kulturoznawcze KUL”, sekretarz redakcji czasopisma „Człowiek w Kulturze”. Autorka m.in. książek: *Edukacja amerykańska. Drogi i bezdroża* (Lublin 2008), *Od paidéi do kultury wysokiej. Filozoficzno-antropologiczne podstawy sporu o kulturę* (Lublin 2016), *From Paideia to High Culture. A Philosophical-Anthropological Approach* (Peter Lang, Berlin 2020), *Retoryka w dydaktyce akademickiej. Perspektywa pedagogiczno-filozoficzna* (Kraków 2023).

Jest również autorką kilkunastu haseł encyklopedycznych (m.in. w Powszechnej Encyklopedii Filozofii) oraz ponad 50 artykułów naukowych dotyczących zagadnień związanych z filozofią edukacji i wychowania, filozofią kultury, filozofią sztuki, retoryką. Zainteresowania naukowe obejmują obszary związane z filozofią kultury i cywilizacji, filozofią edukacji, sztuką retoryki, kulturą żywego słowa, technikami zapamiętywania.

podejmowanie decyzji, kierowanie sobą oraz autokontrolę. Istotną rolę odgrywają rozum, wola, *samopanowanie* i zdolność rozpoznawania dobra. Samokontrola pozwala przekładać poznane dobro na działanie i kształtować trwałe dyspozycje charakteru. Artykuł ukazuje również wartość czasu wolnego jako przestrzeni refleksji i rozwoju. Ostatecznie samowychowanie zostaje przedstawione jako droga do dojrzałej wolności – wolności połączonej z odpowiedzialnością, prawdą, rozumem i zdolnością wyboru dobra.

Słowa kluczowe: samowychowanie, wolność, odpowiedzialność, personalizm, formacja charakteru, samoposiadanie, samoopanowanie, pedagogika czasu wolnego, zagrożenia współczesnej kultury, rozwój osobistości

SELFEDUCATION AS A RESPONSE TO CONTEMPORARY THREATS TO FREEDOM

Summary

This article addresses the issue of self-education in the context of the contemporary understanding of freedom. It points out that the mere ability to make choices does not guarantee a person true freedom, because their decisions may be shaped by social pressure, consumerism, the media, ideologies, overload of information, or various addictions. The answer to these threats is self-education, understood as conscious, voluntary, and systematic work on one's own character, values, and way of acting.

The author emphasizes that the goal of self-education is not only the development of character, but also the formation of a mature personality capable of consciously directing one's own life. Particular importance is placed on self-directed activity, which fosters independence, a sense of agency, and responsibility. The process of self-education involves choosing an ideal, analyzing the conditions for its realization, self-knowledge and self-assessment, decision-making, self-direction, and self-control. Reason, will, self-control, and the ability to recognize what is good play a significant role. Self-control allows one to transform the recognized good into action and to shape lasting character dispositions. The article also highlights the value of free time as a space for reflection and development. Ultimately, self-education is presented as a path to mature freedom – a freedom combined with responsibility, truth, reason, and the ability to choose the good.

Keywords: self-formation, freedom, responsibility, personalism, character formation, self-possession, self-control, pedagogy of free time, threats of contemporary culture, development of personal maturity

~ . ~

Wprowadzenie

Współczesna kultura w znacznym stopniu opiera się na idei wolności i niezależności jednostki. Nigdy wcześniej człowiek nie dysponował tak szerokim zakresem wolności, a jednocześnie nigdy nie musiał w takim stopniu mierzyć się z pytaniem, co zrobić z tą wolnością. Coraz częściej zachęcany jest do samodzielnego kształtowania własnej tożsamości, wyboru stylu życia, poglądów, wartości czy sposobu realizowania własnych aspiracji. Równocześnie kultura ta staje się coraz bardziej zindywidualizowana – różnorodność doświadczeń i przekonań sprawia, że trudno wskazać jeden powszechnie obowiązujący model życia. Wolność wyboru jawi się więc jako jedna z najważniejszych wartości współczesnego człowieka. Pojawia się jednak pytanie, czy sama możliwość dokonywania wyborów rzeczywiście czyni człowieka wolnym?

Paradoks współczesności polega na tym, że wraz z rozszerzaniem obszaru rośnie również liczba czynników, które mogą tę wolność ograniczać. Presja społeczna, konsumpcjonizm, potrzeba akceptacji, wpływ mediów i kultury masowej czy uzależnienie od opinii innych mogą sprawić, że człowiek, przekonany o swojej niezależności, w rzeczywistości staje się podatny na zewnętrzne oddziaływania. Wolność wymaga zatem nie tylko możliwości wyboru, lecz także zdolności do świadomego kierowania sobą.

W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera samowychowanie – rozumiane jako świadoma i odpowiedzialna praca nad własnym charakterem, wartościami, postawami i sposobem działania. Może ono stanowić istotne antidotum na zagrożenia, które pojawiają się wraz z wolnością, ponieważ pozwala jednostce nie tylko korzystać z prawa do samostanowienia, ale również rzeczywiście stawać się autorem własnego życia. W niniejszym artykule zastanowimy się nad jego znaczeniem i aktualnością w dzisiejszym, tak szybko zmieniającym się świecie. Wyjaśnimy to zagadnienie w aspekcie szerokim, filozoficznym, z pewnymi odniesieniami do pedagogiki, podejmując się odpowiedzi na następujące pytania: czym jest samowychowanie? Jaką rolę pełni w integralnym rozwoju człowieka? Jakie są jego elementy składowe, jaki jest jego cel i związek z wolnością?

Zarówno wychowanie-samowychowanie, jak i wolność są istotnie, w sposób niezbywalny wpisane w życie człowieka. Tym, co je łączy, jest moralność – a konkretnie podejmowanie decyzji, dokonywanie wyboru i działanie, które realizuje się w oparciu o ten wybór. Niestety współcześnie, w obliczu różnych trendów dominujących w kulturze, człowiek jest zdezorientowany w rozumieniu moralności (dobra i zła moralnego), celu i sensu swoich działań, co utrudnia mu podejmowanie właściwych decyzji i branie za nie w pełni odpowiedzialności. Tym samym nie jest w stanie podejmować prawdziwie wolnych decyzji. Wówczas wolność łatwo może przekształcić się w samowolę, zniewolenie wewnętrzne lub manipulację z zewnątrz.

Do czynników negatywnie wpływających na sposób postrzegania otaczającej rzeczywistości należą m.in.:

- manipulacja ideologiczna, ograniczająca zdolność samodzielnego myślenia, a zatem zagrożenia płynące z ideologii, tych XX-wiecznych, ale także promowanych obecnie, gdzie w imię pozornych wartości zniewala się człowieka, wypaczając jego rozumienie dobra i zła moralnego;
- manipulacja medialna – „wzory” obyczajowe przekazywane za pośrednictwem środków społecznego przekazu mają pozorną wolność, odbierając człowiekowi zdolność do samostanowienia i decydowania o sobie, sankcjonując zło oraz wyolbrzymiając znaczenie przyjemności;
- nadmiar bodźców i informacji we współczesnym świecie. Media społecznościowe, reklamy czy opinie innych mogą wpływać na nasze wybory, często w sposób nieuświadomiony;
- filozofie kreujące człowieka na istotę będącą poza dobrem i złem albo stawiające przed nim jakieś nieosiągalne ideały i wartości;
- wiele nauk szczegółowych negujących wolność człowieka, sprowadzających ludzkie działanie do układu determinacji biologiczno-psychicznych lub społecznych¹.

Duża podatność na te i inne typy zagrożeń wynika przede wszystkim z braku rozumienia, często spowodowanego niedostatecznym wychowaniem i wykształceniem, co pozbawia człowieka zdolności do świadomego oglądu otaczającej go rzeczywistości. Taki brak refleksji moralnej i intelektualnej prowadzi do następujących postaw: egoizmu, konformizmu i ulegania presji społecznej, relatywizmu, rozmywania granic dobra i zła, uzależnień (np. od technologii, opinii innych, konsumpcji). Z tego względu bardzo duże znaczenie ma samowychowanie, które stanowi naturalne antidotum na wspomniane wyżej zagrożenia. Jest ściśle powiązane z pracą nad sobą, która pozwala nie tylko mieć wolność, ale też odpowiedzialnie z niej korzystać. Pomaga rozwijać krytyczne myślenie, dzięki któremu człowiek potrafi oddzielić prawdę od manipulacji oraz podejmować decyzje zgodne z obiektywnym systemem wartości.

Samowychowanie zazwyczaj definiuje się jako świadome, dobrowolne i systematyczne kształtowanie własnej osobowości – rozwijanie cnót, postaw i umiejętności w oparciu o przyjęty system wartości. Jednak zastanówmy się, czy chodzi tu ostatecznie o (własną) osobowość? Odpowiadając na to pytanie, przyjrzyjmy się poglądom o. Jacka Woronieckiego, który rozważa to zagadnienie w kontekście odróżnienia osobowości od osobistości. Jak pisze: „Nie wystarcza zajmować się osobowością człowieka: należy poznać to, co ma z niej wyrosnąć i wykwitnąć, a tym jest *osobistość* świadoma siebie, swych celów i zadań. Pierwsza – to взгляд

¹ Więcej na ten temat zob. P. Jaroszyński, *Etyka. Dramat życia moralnego*, Szczecinek 2013, s. 14–15; tenże, *Człowiek i nauka*, Lublin 2008, s. 121–364.

statyczny, druga – dynamiczny, i on dopiero odkrywa w całej pełni doniosłość zagadnienia”². A zatem już na wstępie zaznaczmy, iż samowychowanie należy wiązać finalnie z czymś więcej – z rozwojem ludzkiej osobistości.

Jak wskazuje Woroniecki, poza samym człowiekiem są jeszcze dwa czynniki, które wpływają na rozwój jego osobistości – a mianowicie społeczeństwo, które go otacza, oraz Bóg, który dał mu jako punkt wyjścia jego osobowość i czeka, aby do niego wrócił jako dobrze skrytalizowana osobistość. Dalej o. Jacek wyjaśnia, iż to dopiero osobistość stanowi dynamiczny aspekt personalizmu i odkrywa w całej pełni doniosłość zagadnienia samowychowania³. Zatem zasady dotyczące samowychowania wskazują, w jaki sposób z osobnika utworzyć osobistość. Wyjaśnienie tego procesu będzie stanowić przedmiot rozważań niniejszego artykułu.

Samowychowanie – próba dookreślenia

W *Słowniku pedagogicznym* samowychowanie określa się jako „samorzutną pracę człowieka nad ukształtowaniem poglądu na świat, własnych postaw, cech charakteru i własnej osobowości – stosownie do założonych kryteriów, wzorów oraz ideałów”⁴. Według niemieckiego słownika pedagogicznego jest to praca nad kształtowaniem charakteru, osobowości, a poszczególni autorzy akcentują znaczenie siły woli, samokształcenia, motywację⁵.

Polscy badacze definiują je jako aktywność samowychowawczą, a więc czynne ustosunkowanie się człowieka do własnego rozwoju; świadome i odpowiedzialne kierowanie sobą, swoim działaniem i postępowaniem, kierowanie własnym rozwojem. Elementy, na które zwraca się uwagę, to: wybór wzoru, analiza sytuacji, postrzeganie i ocena siebie, podejmowanie decyzji, kierowanie sobą, autokontrola. Podkreśla się także, że błędem jest utożsamianie samowychowania z samokształceniem⁶. Samokształcenie jest ściśle powiązane z aktywnością poznawczą – celem jest tutaj samodzielne uzupełnianie wiedzy i umiejętności, podczas gdy w samowychowaniu chodzi o rozwijanie-formowanie własnej osobowości oraz kierowanie własnym postępowaniem w taki sposób, aby osiągnąć stawiane sobie

² J. Woroniecki, *Rozwój osobistości człowieka. Dynamiczny aspekt personalizmu*, w: tenże, *Umiejętność wychowania*, Lublin 2024, s. 107.

³ Tamże, s. 110.

⁴ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1975, s. 257.

⁵ W. Hehlmann, *Wörterbuch der Pädagogik*, Stuttgart 1971, s. 504.

⁶ I. Jundziłł, *Aktywizacja wychowawcza młodzieży*, Warszawa 1974, s. 139. Poza samowychowaniem i samokształceniem wskazuje się jeszcze na: 1) *samozachowanie* – u podstaw tego typu aktywności leżą potrzeby biologiczne oraz potrzeby bezpieczeństwa. Dzięki ich zaspokajaniu (w pełni świadomym) organizm utrzymuje się przy życiu i zachowuje równowagę ze środowiskiem (np. dbanie o zdrowie – sport, zdrowa dieta); 2) *samourzeczywistnienie* – wyraża się ono w dążeniu do potwierdzenia własnej wartości, do stania się człowiekiem wartościowym, podziwianym.

ideały – rozwinąć, jak wspomnieliśmy, własną osobistość. Jest to wysiłek podjęty świadomie, z własnej woli i realizowany bez przymusu.

Ciekawa jest koncepcja Stefana Kunowskiego, który mówi o samowychowaniu w aspekcie wychowania chrześcijańskiego. W porównaniu do wychowania przez innych w dzieciństwie, w przypadku samowychowania wychowanek bierze na siebie odpowiedzialność i uznaje określony kierunek wychowania za własny. Podstawą samowychowania jest pojawienie się samoświadomości i jej rozwój na etapach samopoznania, samooceny i samokontroli. Według Kunowskiego istota samowychowania sprowadza się do opanowania siebie samego przez sumienie – wyrobione i wypróbowane⁷. Rozwój samowychowawczy traktuje się tu zatem jako rozwój moralny, jako zadanie realizacji powołania człowieka do bycia coraz doskonalszym. Przez coraz lepsze poznanie siebie dochodzi on kolejno do wypracowania sprawności moralnych, zwłaszcza osiągnięcia cnót teologicznych, odnoszących się wprost do Boga – wiary, nadziei i miłości. Praca ta nigdy się nie kończy, jest powolnym i coraz bardziej świadomym dochodzeniem do ideału. W chrześcijaństwie tym ideałem jest doskonałość Chrystusa⁸.

Ważne wskazówki dotyczące tego, jak to osiągnąć, znajdujemy w liście pasterskim napisanym w listopadzie 1918 roku przez abpa Józefa Bilczewskiego. List ten skierowany był do uczniów szkół średnich i seminariów nauczycielskich. Nosił tytuł „Charakter”⁹. Jak czytamy: „Wychowanie i samowychowanie jest – zdaniem Arcybiskupa – tym, czego światu najbardziej potrzeba. Świat cierpi bowiem na deficyt ludzi duchowo i moralnie wielkich. Samowychowanie, czyli praca nad własnym charakterem, jest najważniejszym zadaniem każdego człowieka, od niej bowiem zależy los jednostek ludzkich i społeczności. Człowiek bez charakteru jest udręką dla siebie i otoczenia, bo brak mu wewnętrznej wolności; także naród, w którym brakuje ludzi wielkich duchem, skazany jest na niewolę”¹⁰.

Aktywność własna i czas wolny – ich znaczenie dla rozwoju człowieka

Aktywność własna stanowi jeden z istotnych czynników warunkujących rozwój człowieka. Umożliwia zdobywanie wiedzy, rozwijanie kompetencji oraz

⁷ S. Kunowski, *Podstawy pedagogiczne rozwijania życia wewnętrznego*, w: *Ku odnowie życia wewnętrznego*, Warszawa 1972, s. 83.

⁸ S. Kulpaczyński, *Samowychowanie*, w: „Seminare. Poszukiwania naukowe” nr 4 (1979), s. 197–198.

⁹ Więcej na ten temat zob.: T. Bojarska-Szot, *Samowychowanie drogą do świętości w świetle listu pasterskiego „Charakter” abp. Józefa Bilczewskiego*, w: „Człowiek w Kulturze” nr 34 (2024), cz. 1, s. 147–169.

¹⁰ J. Bilczewski, *Charakter. List pasterski arcybiskupa Józefa Bilczewskiego do uczniów szkół średnich i seminariów nauczycielskich*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań–Warszawa 1920, s. 11.

kształtowanie osobowości. Jej znaczenie przejawia się zarówno w rozwoju poznawczym, emocjonalnym i społecznym, jak i w stopniowym osiąganiu autonomii oraz zdolności do świadomego kierowania własnym życiem. Z perspektywy nauk o człowieku aktywność własna jest zatem nie tylko efektem rozwoju, lecz także ważnym mechanizmem, który ten rozwój współtworzy.

Za Ireną Jundziłł aktywność człowieka można określić jako „potencjalną gotowość do działania lub postępowania”¹¹. Przejawia się w nich społeczna natura człowieka i są one regulowane normami obowiązującymi w danym społeczeństwie. Należy zaznaczyć, iż aktywność, jaką podejmuje człowiek, jest zawsze ukierunkowana na cel. Może to być cel narzucony przez kogoś (rodziców, nauczycieli, kolegów) lub podjęty samodzielnie przez osobę. I w tym właśnie przypadku mówimy o aktywności własnej. Jej motywem jest jakaś potrzeba, czyli odczuwany brak czegoś. Czynności wykonywane pod wpływem aktywności własnej są kontrolowane przez sam działający podmiot i są wykonywane przede wszystkim dla własnej satysfakcji, a nie dla zdobycia jakiejś nagrody (pochwały). Taka właśnie aktywność własna ma bardzo duże znaczenie w rozwoju człowieka. Pod jej wpływem uczy się on samodzielności, zdobywa wiarę we własne siły, buduje poczucie własnej wartości¹². Kluczowym terminem jest tutaj termin „potrzeba”. Aktywność jest bowiem tym bogatsza, im bogatsze i silniejsze są potrzeby odczuwane przez człowieka. Wartość takiej aktywności w dużej mierze zależy od stawianych sobie zadań i wytrwałości w ich realizacji.

A zatem aktywność własna jest głównym czynnikiem rozwoju najpierw ludzkiej osobowości, a następnie osobistości. Jest niezbędnym warunkiem zaistnienia i rozwoju samowychowania. Realizując własne cele, człowiek czuje się wolny, ma poczucie własnej wartości, „sprawstwa”, uczy się odpowiedzialności względem siebie i innych. W sytuacjach, kiedy człowiek nie może zdobyć się na żaden wysiłek, przeżywa apatię, jest bierny, odczuwa niechęć do działania, a w konsekwencji dochodzi do (łżejszych lub cięższych) zaburzeń w jego rozwoju.

Bardzo ważne jest, aby aktywność własna była prawidłowo ukierunkowana. Istnieją bowiem różne formy szkodliwej aktywności własnej, wynikające z błędnego rozpoznania ludzkich potrzeb czy celów działania¹³. Wówczas podejmowany wysiłek nie prowadzi do osiągnięcia właściwego celu. Może to prowadzić do

¹¹ I. Jundziłł, *O samowychowywaniu*, Warszawa 1975, s. 84.

¹² Tamże, s. 85.

¹³ I. Jundziłł wymienia następujące, szkodliwe formy aktywności własnej: 1) aktywność odurzająca (celem działania jest tutaj zapomnienie o sobie, swoich doznaniach, domniemanych krzywdach, zagłuszenie lęku, porażki; służą do tego używki czy wynaturzona rozrywka); 2) aktywność maskująca (jej celem jest ukrycie swych rzeczywistych przeżyć); 3) aktywność ukierunkowana na cele społecznie szkodliwe (polega na chuligańskich wybrykach, niszczeniu przedmiotów i pomieszczeń użyteczności publicznej, wandalizmie, czynów przestępczych); 4) aktywność ukierunkowana na cele szkodliwe dla podmiotu (tutaj chodzi głównie o wszelkie formy ryzykanctwa). Zob. I. Jundziłł, *O samowychowywaniu*, s. 90–92.

następujących skutków: utrwalania niewłaściwych nawyków i zachowań, spadku motywacji i poczucia skuteczności, trudności w osiągnięciu zamierzonych celów, marnowania czasu i energii, rozwoju niepożądanych cech, np. impulsywności czy braku systematyczności, obniżenia samooceny, gdy podejmowane wysiłki nie przynoszą efektów, braku rzeczywistego rozwoju osobistego, mimo podejmowania aktywności. Zatem źle ukierunkowana aktywność może sprawić, że człowiek zamiast świadomie kształtować siebie, utrwała niekorzystne postawy i oddala się od wyznaczonych celów. Warto wtedy zatrzymać się, ocenić priorytety i skierować energię na działania, które rzeczywiście przynoszą oczekiwane rezultaty.

Szczególne znaczenie ma w tym kontekście wykorzystanie czasu wolnego, który można postrzegać jako przestrzeń, gdzie człowiek ma możliwość świadomego kształtowania samego siebie. To właśnie wtedy, gdy nie jesteśmy bezpośrednio podporządkowani wymaganiom zewnętrznym, możemy zastanowić się nad własnymi potrzebami, wartościami, celami i sposobem życia. Czas wolny nabiera szczególnego znaczenia w związku z problematyką samowychowania. Jak zaznaczyliśmy powyżej, samowychowanie oznacza aktywną pracę nad sobą – rozwijanie charakteru, wiedzy, zainteresowań i umiejętności, a także kształtowanie własnego systemu wartości. Człowiek nie jest jedynie odbiorcą wpływów innych osób, lecz powinien sam decydować, kim chce się stawać. Czas wolny daje mu możliwość podejmowania takich decyzji w sposób bardziej świadomy i dobrowolny. Istotnym elementem jest tutaj wspomniana już aktywność własna. Wolny czas może być wykorzystany na czytanie, rozwijanie pasji, uprawianie sportu, kontakt z naturą, twórczość czy rozmowę z innymi. Takie działania nie muszą mieć bezpośredniego, praktycznego celu. Ich wartość może polegać właśnie na tym, że pozwalają człowiekowi rozwijać się wewnętrznie i lepiej rozumieć siebie oraz świat.

Na takie wykorzystanie czasu wolnego wskazywał Arystoteles. Dla tego filozofa praca i działania praktyczne nie są ostatecznym celem życia. Człowiek potrzebuje czasu wolnego, aby móc zajmować się tym, co rozwija jego rozum i cnoty. Co ciekawe, greckie *scholē* („wolny czas”, „wytchnienie”, czas wolny od konieczności pracy), od którego pochodzi słowo „szkoła”, oznaczało właśnie wolny czas przeznaczony na naukę, refleksję i rozwój. Arystoteles zwracał uwagę, iż to *scholē* jest celem, a praca służy jej osiągnięciu. Rozwagał też, jak należy wykorzystywać czas wolny, m.in. poprzez muzykę i wychowanie¹⁴. Uważał, że najwyższą formą ludzkiego życia jest życie rozumne i kontemplacyjne. W *Etyce nikomachejskiej* podkreślał, iż kontemplacja (*theōria*) to aktywność szczególnie odpowiadająca ludzkiej naturze. Czas wolny jest warunkiem życia poświęconego poznaniu, rozumowi i kontemplacji¹⁵. Umożliwia człowiekowi oderwanie się od konieczności i poświęcenie się poznawaniu, refleksji oraz doskonaleniu siebie.

¹⁴ Arystoteles, *Polityka*, księga VIII (1337b–1342b).

¹⁵ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, księga X, rozdz. 6–8 (1176b–1179a).

Można to przełożyć na współczesną ideę samowychowania: człowiek nie rozwija się wyłącznie poprzez wykonywanie obowiązków, ale również poprzez świadome wykorzystanie czasu, który pozostaje do jego własnej dyspozycji.

Również Marek Tulliusz Ciceron wysoko cenił *otium* (łac.), czyli czas wolny lub wytchnienie od działalności publicznej. Szczególnie widoczne jest to w jego dziełach *O mówcy*, *O powinnościach* oraz *Rozmowy tuskulańskie*. Dla Cicerona *otium* nie oznaczało lenistwa, nieróbstwa. Był to czas, który można przeznaczyć na lekturę, filozofię, refleksję i rozwój intelektualny. Sam Ciceron, zwłaszcza w okresach wycofania się z aktywnego życia politycznego, wykorzystywał *otium* na działalność filozoficzną i literacką¹⁶. Jednocześnie Ciceron nie przeciwstawiał całkowicie czasu wolnego aktywności publicznej. Człowiek powinien służyć wspólnocie poprzez *negotium* – działalność i obowiązki publiczne – ale potrzebuje również *otium*, aby doskonalić siebie i przygotowywać się do właściwego działania¹⁷. Czas wolny jest przestrzenią filozofii, nauki i pracy nad sobą, która może umożliwiać człowiekowi lepsze działanie dla wspólnoty¹⁸. Refleksja Cicerona dotycząca *otium* pojawia się również jako możliwość poświęcenia się nauce, literaturze i refleksji w późniejszym okresie życia¹⁹.

Obaj filozofowie pokazują więc, że czas wolny nie jest przeciwieństwem aktywności. Może być właśnie szczególną formą aktywności – aktywności skierowanej do wewnątrz, ku własnemu rozwojowi. Dla Arystotelesa i Cicerona czas wolny nie oznaczał beczynności, lecz stanowił przestrzeń samodoskonalenia, refleksji i rozwijania tego, co w człowieku najbardziej wartościowe.

Warto jednak zauważyć, że czas wolny nie powinien oznaczać ciągłej aktywności. Odpoczynek, cisza i beczynność także mogą mieć wartość wychowawczą. Pozwalają zwolnić tempo, uporządkować myśli i dokonać refleksji nad własnym życiem. Człowiek, który nigdy nie zatrzymuje się, może wiele robić, ale niekoniecznie wie, po co to robi. Można więc uznać, że czas wolny jest ważnym warunkiem samowychowania, ponieważ stwarza przestrzeń dla autonomii, refleksji i aktywności podejmowanej z własnej woli. Jego wartość nie zależy wyłącznie od tego, ile przyjemności dostarcza, lecz także od tego, czy pomaga człowiekowi stawać się bardziej świadomym, odpowiedzialnym i wewnętrznie wolnym. Dobrze wykorzystany czas wolny nie jest więc czasem „straconym” – może być jednym z najważniejszych momentów, w których człowiek kształtuje samego siebie.

Filozoficzna refleksja nad czasem wolnym prowadzi zatem również do pytania o wolność. Czy rzeczywiście jesteśmy wolni, jeśli każdą chwilę przeznaczamy na

¹⁶ Szczególnie w: *Tusculanae disputationes* (*Rozmowy tuskulańskie*), I–V. Jest to dzieło powstałe w okresie wycofania Cicerona z aktywności politycznej. Samo *otium* staje się warunkiem filozoficznej pracy nad sobą.

¹⁷ Ciceron, *De republica* (*O państwie*), I, 9.

¹⁸ Ciceron, *De oratore* (*O mówcy*), I, 1–2. Tenże, *De officiis* (*O powinnościach*), I, 69–72.

¹⁹ Ciceron, *De senectute* (*O starości*), 5–6 oraz 48–50.

kolejne zadania, obowiązki i konsumpcję? Wolny czas może być sprawdzianem naszej autonomii. Pokazuje, czy potrafimy samodzielnie zdecydować, co jest dla nas wartościowe, czy też bezrefleksyjnie poddajemy się modom i oczekiwaniom otoczenia. W tym sensie umiejętność mądrego odpoczywania jest również elementem dojrzałości.

Struktura i metody aktywności samowychowawczej

Aktywność samowychowawcza jest bezpośrednio związana z moralnym rozwojem człowieka, ponieważ polega na świadomym kształtowaniu własnego charakteru, postaw i sposobu postępowania, dokonywania wyborów, a w konsekwencji własnej osobistości. Moralny rozwój staje się więc nie tylko rezultatem oddziaływań wychowawczych innych osób, lecz również efektem świadomej pracy jednostki nad sobą.

Przyjrzyjmy się pokrótce temu, jak przebiega proces moralnego rozwoju człowieka. Dziecko w okresie wczesnego dzieciństwa przyswaja normy moralne w sposób nawykowy, stosując się do zakazów i nakazów. Jest to tzw. moralność heteronomiczna, narzucona z zewnątrz. W miarę rozwoju dziecka, również rozwoju jego kontaktów społecznych, coraz częściej staje ono przed koniecznością podejmowania samodzielnych decyzji. W ten sposób zjawia się refleksja, myślenie etyczne. Pojawia się konieczność dokonywania wyborów, a także auto-refleksja i ocena własnego postępowania, co wymaga coraz większej dojrzałości. W ten właśnie sposób realizuje się aktywność samowychowawcza – świadome i odpowiedzialne kierowanie sobą, praca nad sobą. Ma ona sens wówczas, gdy kieruje się ku wartościowym celom. O. Jacek Woroniecki wskazywał, iż zadaniem wychowawców jest uświadamiać od wczesnych lat dziecięcych tę wciąż rosnącą odpowiedzialność za samego siebie, za kształtowanie własnej osobistości. Jest ona bowiem – jak pisał – dziełem świadomego zastanowienia i wysiłku, który nieraz będzie dużo kosztować²⁰.

W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera samowychowanie, rozumiane jako celowe i świadome kierowanie własnym rozwojem. Jego odpowiednio uporządkowana struktura pozwala określić cele, metody i etapy pracy nad sobą, dzięki którym rozwój moralny może stać się świadomym i systematycznym procesem. W dalszej części zostanie przedstawiona struktura samowychowania oraz jej znaczenie dla kształtowania dojrzałości moralnej człowieka. Elementy wchodzące w jego skład są następujące²¹:

- wybór wzoru osobowego (celu, ideału),
- analiza warunków potrzebnych do urzeczywistnienia obranego wzoru,

²⁰ J. Woroniecki, *Rozwój osobistości człowieka. Dynamiczny aspekt personalizmu*, s. 129.

²¹ Za: I. Jundziłł, *O samowychowywaniu*, s. 94–106.

- postrzeganie i ocena siebie,
- podejmowanie decyzji,
- kierowanie sobą (*samoposiadanie, samopanowanie, samostanowienie*),
- autokontrola (samokontrola).

Ad. 1. Wybór wzoru osobowego (celu, ideału)

Wybór wzoru osobowego stanowi istotny element procesu samowychowania, ponieważ wiąże się ze świadomym kształtowaniem własnej osobowości (następnie osobistości) w odniesieniu do określonego systemu wartości. Ideał osobowy pełni funkcję normatywną – wyznacza kierunek rozwoju jednostki oraz stanowi punkt odniesienia dla jej decyzji i działań. W perspektywie filozoficznej samowychowanie można zatem rozumieć jako proces nieustannego przekraczania własnych ograniczeń i dążenia do urzeczywistnienia przyjętego ideału człowieczeństwa. Wybór odpowiedniego wzoru osobowego staje się tym samym świadomym aktem kształtowania własnej tożsamości i moralnej autonomii²².

Fundamentalne znaczenie ma tutaj przygotowanie, uformowanie w rodzinie. To ona powinna dać fundament, w oparciu o który później dorastający człowiek sam będzie tworzył – często na podstawie prób i błędów – swój pogląd na świat. Niezwykle ważne jest to, jakimi ludźmi się otacza, czy i jakie ma wzory osobowe i autorytety oraz z jakimi treściami na co dzień się styka. To sprzyja uformowaniu się w nim żywych pragnień, potrzeb, które stają się z czasem programem na życie. Ważne jest, aby nie pozostawały one na poziomie jedynie marzeń, ale realizowały się w konsekwentnym, wytrwałym działaniu.

Ad. 2. Analiza warunków potrzebnych do urzeczywistnienia obranego wzoru, ideału, celu

Chodzi tutaj o wyznaczenie sobie (choćby w ogólnych zarysach) drogi, którą powinniśmy pójść, aby zrealizować (lub choćby przybliżyć się) do obranego ideału, celu. Z pomocą przychodzi *roztropność*, która jest umiejętnością poznania i zastosowania środków prowadzących do obranego celu. Warto przypomnieć w tym miejscu osiem składników roztropności²³. Są to:

- *pojętność, zdrowy sąd* (umiejętność właściwego rozumowania, z wykorzystaniem praw logiki; dzięki temu rozum sprawnie pojmuje to wszystko, co jest konieczne do pokierowania każdym poszczególnym czynem, w tym również warunki, w których czyn ma być dokonany);

²² Warto wspomnieć, iż starożytni filozofowie wskazywali m.in. na następujące ideały wychowania: *paideia, kolokagathia, megalopsychia*. Więcej na ten temat zob. I. Chłódna-Błach, *Od paidei do kultury wysokiej. Filozoficzno-antropologiczne podstawy sporu o kulturę*, Lublin 2016.

²³ zob. J. Woroniecki, *Katolicka etyka wychowawcza*, Lublin 2013, t. 2, s. 32–46 oraz tenże: *W szkole wychowania*, Lublin 2008, s. 177–204.

- *dobrze wyrobiona pamięć* (doświadczenie życiowe, które może być wzbogacone, np. literaturą czy lekturą dzieł historycznych);
- *umiejętność czytania rzeczywistości* (zmysł obserwacyjny, interesowanie się tym, co się dzieje wokół; rozwija to w człowieku prawdziwą samodzielność, która pozwala mu swobodnie, ale też krytycznie czerpać swe wiadomości z wielu źródeł, w których może on coś pożytecznego dla siebie znaleźć);
- *otwartość na rady innych* (umiejętność wysłuchania ludzi od nas bardziej doświadczonych);
- *domyślność* (umiejętność odgadnięcia prawdziwych powodów, dla których ktoś działa tak, a nie inaczej);
- *umiejętność przewidywania, długomyślność* (wypracowanie pewnego planu działania, z uwzględnieniem okoliczności sprzyjających i niesprzyjających; ważne jest tutaj uruchomienie wyobraźni);
- *ogłębność, elastyczność* (jest to dopełnienie umiejętności przewidywania – wszystkiego dokładnie przewidzieć się nie da. Trzeba więc zostawić sobie pewną przestrzeń na zdarzenia nieoczekiwane, tak, aby nie odwiodły nas one od obranej drogi. Nasze działanie musi zatem być odpowiednio elastyczne);
- *zapobiegliwość* (chodzi tutaj o takie przygotowanie działania, w którym dysponować będziemy środkami pozwalającymi na pokonanie ewentualnych trudności. Trudności te musimy niejako wyprzedzić, przewidzieć, aby później, gdy ewentualnie się pojawią, nie tracić na nie zbyt wiele czasu).

Wszystkie te elementy (części) roztropności stanowią o doskonałości jej funkcjonowania. Dlatego tak ważne jest, aby je znać, rozumieć i świadomie stosować.

Ad. 3. Postrzeganie i ocena siebie

Ten element wydaje się szczególnie ważny. Pierwsze wyobrażenia o sobie dziecko zdobywa w środowisku rodzinnym. Potem ten obraz zmienia się lub utrwała pod wpływem środowiska szkolnego (rówieśników), i dalej formuje się przez całe życie – szczególnie uzależniony jest od powodzeń i niepowodzeń przeżywanych przez konkretną osobę. Ważne jest, aby starać się zachować w miarę obiektywny stosunek względem własnej osoby (tzw. „złoty środek” – unikanie skrajności pomiędzy zaniżoną a zawyżoną samooceną), znać swoje braki, ale także znać i doceniać swoje zalety.

Wskazanie „poznaj samego siebie” (gr. *gnōthi seauton*) to jedno z najważniejszych haseł filozofii starożytnej. Było wyryte na świątyni Apollina w Delfach i stało się fundamentem rozważań wielu filozofów. Akcent kładziono tutaj m.in. na refleksję nad własnym wnętrzem, zrozumienie swoich możliwości i ograniczeń, świadome kierowanie swoim życiem. Nie chodziło jedynie o poznanie swoich cech, ale o głęboką świadomość tego, kim się jest jako człowiek. Miało to ogromne znaczenie dla integralnego rozwoju człowieka, ponieważ zachęcało do

refleksji nad własnym charakterem, wartościami, pragnieniami i postępowaniem. Już Sokrates uważał, że poznanie własnej niewiedzy („wiem, że nic nie wiem”) i swoich słabości jest początkiem pracy nad sobą oraz prowadzi do życia zgodnego z cnotą. Zwracał również uwagę, iż człowiek powinien nieustannie badać siebie poprzez dialog i refleksję, bowiem życie bez refleksji nie ma wartości. Poznanie siebie miało więc pomagać człowiekowi doskonalić charakter, podejmować właściwe decyzje i osiągać wewnętrzną harmonię. W tym sensie stało się jednym z fundamentów rozwoju moralnego, intelektualnego oraz samowychowania. Poznanie siebie prowadzi bowiem do życia zgodnego z poznany dobrem, rozumianym jako świadomość własnej natury oraz dążenie do mądrego i dobrego życia. Hasło to pozostaje aktualne do dziś – nadal ważne jest zachęcanie do refleksji nad sobą i życia świadomego, w zgodzie z osobową naturą człowieka.

Ad. 4. Podejmowanie decyzji

Każdy człowiek jest autorem podejmowanych przez siebie decyzji, które są albo dobre, albo złe. Jest też za nie odpowiedzialny, niezależnie od pochodzenia, rasy, statusu materialnego itd. Każdy człowiek zawsze stoi lub stał przed jakimś wyborem i na coś musiał się zdecydować. Nawet zrezygnowanie z wyboru też jest wyborem, a tym samym decyzją – dobrą lub złą. Od decyzji, a więc i od moralności uciec nie można.

W podejmowaniu decyzji uczestniczą władze duchowe człowieka, którymi są wola i rozum. By wola mogła podjąć wolny i właściwy akt decyzji, musi zostać wsparta przez rozum. Rozum ukazuje jej naturę dobra (czy jest to dobro przyjemnościowe, użyteczne czy godziwe), zaś zdobyte usprawnienia (cnoty) sprawiają, że wola dokonuje właściwych aktów wyboru i staje się właśnie *prawą wolą* (*recta voluntas*) – wolą pokierowaną prawdziwym dobrem rzeczy. Jest to wola, która chce tego, co rozum rozpoznaje jako dobre i słuszne. Sama zatem wola jako taka jest „ślepa”. Ma ona „moc” wytrącenia nas z bierności i nakierowania do działania. To rozum zaś jest tą władzą, która pozwala odczytać naturę dobra i przedstawić go odpowiednio woli²⁴. Dlatego tak ważne jest zwracanie uwagi w wychowaniu na ludzki rozum, wykształcenie zdolności do rozumnego życia. Wychowanie bez rozumu łatwo może stać się jedynie narzucaniem zasad. Człowiek może nauczyć się, **co** wolno, a czego nie wolno, ale niekoniecznie zrozumie dlaczego. Rozum pozwala przejść od posłuszeństwa do świadomego wyboru. Człowiek wychowany rozumnie nie tylko wybiera rozmaite dobra dlatego, że ktoś mu to nakazał, lecz potrafi samodzielnie rozważyć, dlaczego są one ważne, a także dostrzec ich hierarchię. Można więc powiedzieć, że wychowanie powinno prowadzić człowieka od zależności ku samodzielności. Dziecko początkowo potrzebuje dorosłego, który mówi mu, co jest dobre i bezpieczne. Z czasem jednak powinno nauczyć się samo

²⁴ Św. Tomasz z Akwinu, *Summa theologiae*, I–II, q. 19, a. 3.

rozpoznawać dobro, podejmować decyzje i ponosić za nie odpowiedzialność. To właśnie rozwój rozumu umożliwia tę przemianę.

Ad. 5. Kierowanie sobą (*samoposiadanie, samostanowienie, samopanowanie*)

Na tej podstawie przechodzimy do piątego elementu samowychowania, jakim jest aktywność kierowania sobą w oparciu o *samoposiadanie, samostanowienie, samopanowanie*²⁵. To one umożliwiają rozsądne podejmowanie decyzji. W *samoposiadaniu* chodzi o działanie świadome, czyli takie, w którym jesteśmy świadomi siebie jako podmiotu działania, znamy cel stanowiący motyw naszego działania oraz mamy świadomość okoliczności naszego działania. Wszystko to wchodzi w skład naszej wolnej decyzji ludzkiej, zwanej decyzją świadomą. *Samopanowanie* realizuje się dzięki naszej woli, poprzez którą panujemy nad sobą i naszymi aktami. Jest ono synonimem naszej wolności, która ukazuje się jako panowanie woli nad jej własnymi aktami, w stosunku do dobra ukazanego w sądach praktycznych rozumu. Wolność zawsze wyraża się zatem w aktach decyzji, w których w sposób wolny wybieramy jeden z sądów praktycznych o realnym dobru i poprzez ten sąd determinujemy siebie do działania, stając się przyczyną sprawczą ludzkiego postępowania moralnego. Akt autodeterminacji jest zarazem aktem *samostanowienia*, czyli zdolności do samodzielnego decydowania o sobie – swoich działaniach, wyborach i kierunku życia.

Wolność człowieka jest zatem ściśle związana z jego zdolnością do *samostanowienia*. Dokonując świadomych i wolnych wyborów, nie tylko podejmuje on określone działania, lecz również kształtuje samego siebie. Dlatego wolność nie może być rozumiana jako dowolność, ale jako zdolność do wyboru prawdziwego dobra. W tym sensie *samostanowienie* wiąże się z odpowiedzialnością za własny rozwój moralny. Człowiek poprzez swoje czyny potwierdza, rozwija lub osłabia określone dyspozycje moralne, a tym samym współkształtuje własną osobę²⁶.

Ad. 6. Autokontrola (samokontrola)

Autokontrola jest tutaj rozumiana jako śledzenie własnych postępów w dążeniu do realizacji przyjętych celów²⁷. Łączy ona poznanie z działaniem. Człowiek może rozumem rozpoznać, co powinien zrobić, ale bez panowania nad sobą wiedza

²⁵ Te trzy pojęcia – *samoposiadanie, samostanowienie i samopanowanie* – są przede wszystkim elementami personalistycznej antropologii Karola Wojtyły. Zob. K. Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Lublin 1994, zwłaszcza tekst *Osobowa struktura samostanowienia*, s. 425–432. Później antropologię tę w swoim nauczaniu rozwijał i wykorzystywał Jan Paweł II.

²⁶ Taka perspektywa znajduje wyraźne potwierdzenie w: Jan Paweł II, *Veritatis splendor*, zwłaszcza w punktach 34, 39, 61, 65–67 i 78.

²⁷ Na temat samokontroli i samooceny zob. również: D. Zalewski, *Sztuka samowychowania. Poradnik praktyczny*, Lublin 2019, s. 49–55.

pozostaje tylko teorią. Samokontrola pozwala przełożyć „wiem, co jest dobre” na „potrafię to zrobić”. Umożliwia również kształtowanie charakteru. Jednorazowy dobry wybór nie tworzy jeszcze cnoty. Dopiero powtarzanie właściwych działań sprawia, że określony sposób postępowania staje się trwałą dyspozycją. Autokontrola pomaga więc przejść od pojedynczego wysiłku do trwałej formacji charakteru, w wyniku czego kształtuje się dojrzała osobistość. Samokontrola jest związana z uporządkowaniem władz człowieka przez rozum. Jak wskazaliśmy powyżej, rozum wskazuje właściwy cel, a wola powinna za nim podążać. Człowiek nie staje się wolny przez pozbycie się wszelkich ograniczeń, lecz przez zdolność panowania nad sobą i kierowania własnym życiem ku rozpoznanemu dobru. Autokontrola jest w tej perspektywie nie celem samym w sobie, lecz narzędziem wolności, dojrzałości i formowania dobrego charakteru.

Ważna jest w tym kontekście także umiejętność radzenia sobie z niepowodzeniami. Powinniśmy szukać ich przyczyn, rady i pomocy osób doświadczonych. Ważne jest także, aby nie zrażać się niepowodzeniami. Tylko człowiek o niewielkich wymaganiach względem siebie i życia nie napotyka na trudności.

Powiązanie samowychowania z wolnością

Jak wynika z powyższych analiz, opisane i wyjaśnione powyżej samowychowanie ma ścisły związek z wolnością. Człowiek, który świadomie pracuje nad swoim charakterem, uczy się podejmować odpowiedzialne decyzje i kierować własnym postępowaniem. Dzięki temu staje się bardziej niezależny i potrafi korzystać z wolności w sposób dojrzały, szanując jednocześnie innych ludzi. W sposób świadomy podejmuje proces kształtowania samego siebie, w którym nie tylko poznaje własne pragnienia i ograniczenia, lecz także uczy się nad nimi panować. Wolność nie oznacza bowiem jedynie możliwości wyboru, ale przede wszystkim zdolność do świadomego kierowania własnym życiem. W tym sensie samowychowanie staje się drogą do prawdziwej wolności – pozwala człowiekowi przekraczać własne słabości, dokonywać autonomicznych wyborów i brać odpowiedzialność za ich konsekwencje.

Prawdziwa wolność wymaga wewnętrznej dyscypliny, odpowiedzialności i zdolności dokonywania wyborów zgodnych z rozumem i sumieniem. Samowychowanie – rozumiane tak jak powyżej – wzmacnia autonomię jednostki wobec zewnętrznych wpływów, uczy samokontroli, czyli panowania nad emocjami i popędami, rozwija krytyczne myślenie, pozwalające odróżniać prawdę od fałszu, prowadzi do dojrzałości moralnej, dzięki której człowiek potrafi korzystać z wolności w sposób odpowiedzialny, tworzy wewnętrzne poczucie sensu i celu życia, chroniąc je przed pustką i nihilizmem.

Wolność jest jedną z najważniejszych wartości w życiu człowieka, jednak nie jest dana raz na zawsze ani nie oznacza całkowitej dowolności. Jak już wspominaliśmy na początku, współczesny świat niesie ze sobą wiele zagrożeń dla wolności – zarówno zewnętrznych, jak manipulacja czy presja społeczna, jak i wewnętrznych, takich jak brak samodyscypliny, uzależnienia czy uleganie emocjom. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera samowychowanie, czyli świadoma praca nad sobą, która pozwala człowiekowi właściwie korzystać z wolności. Tylko człowiek samodzielny, dokonujący refleksji i moralnie dojrzały potrafi w sposób prawidłowy używać swojej wolności.

Samowychowanie polega na kształtowaniu własnego charakteru, formowaniu osobistości, rozwijaniu odpowiedzialności oraz umiejętności podejmowania świadomych decyzji. Człowiek wolny to nie ten, kto robi wszystko, na co ma ochotę, lecz ten, kto potrafi wybierać dobro, pomimo pokus i trudności. Brak pracy nad sobą prowadzi często do zniewolenia – przez nałogi, lenistwo czy wpływ innych ludzi. W takim przypadku wolność staje się pozorna, ponieważ decyzje nie są w pełni autonomiczne. Ważnym aspektem jest tutaj kształtowanie silnej woli i samokontroli. Wolność bez odpowiedzialności może prowadzić do chaosu i destrukcji. Osoba, która pracuje nad sobą, potrafi panować nad emocjami, odkładać przyjemności na później oraz realizować długoterminowe cele. Dzięki temu staje się bardziej niezależna i odporna na różnego rodzaju naciski, manipulacje.

Człowiek, który kieruje się jasno określonym, obiektywnym systemem wartości łatwiej podejmuje decyzje i nie ulega chwilowym modom czy presji otoczenia. Staje się wówczas podmiotem własnego rozwoju, nie zdając się wyłącznie na zewnętrzne wpływy (ze strony np. grupy rówieśników, środowiska, w którym przebywa, mediów). W tym sensie samowychowanie chroni wolność, ponieważ nadaje jej właściwy kierunek. Jan Paweł II w *Liście do młodych* z 1985 r. pisał: „Wolność zawiera w sobie kryterium prawdy, dyscyplinę prawdy. Bez tego nie jest prawdziwą wolnością. Jest zakłamaniem wolności. Być prawdziwie wolnym – to znaczy: używać swej wolności dla tego, co jest prawdziwym dobrem”²⁸. Prawdziwa wolność nie polega na braku ograniczeń. Być prawdziwie wolnym – nie znaczy: czynić wszystko, co mi się podoba, na co mam ochotę. Być prawdziwie wolnym – to znaczy być człowiekiem prawego sumienia, być odpowiedzialnym, być człowiekiem „dla drugich”, mieć umiejętność dokonywania mądrych wyborów – a tego można się nauczyć właśnie poprzez samowychowanie.

Samowychowanie stanowi zatem skuteczne, naturalne antidotum na zagrożenia wolności, ponieważ pozwala człowiekowi świadomie kierować swoim życiem. Przekształca wolność z czysto zewnętrznego przywileju w wewnętrzną postawę

²⁸ Jan Paweł II, *Parati semper (Dilecti amici). List apostolski do młodych całego świata z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży*, Rzym 1985, 13.

odpowiedzialności i samostanowienia. Papież podkreślał, iż takiej wewnętrznej struktury, gdzie „prawda czyni nas wolnymi”, nie można zbudować tylko „od zewnątrz”. Każdy musi ją budować „od wewnątrz” – budować w trudzie, z wytrwałością i ciepłością. I ta właśnie budowa nazywa się samowychowaniem.

Bibliografia

References

- Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, tłum. D. Gromska, Warszawa 2007.
- Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 2008.
- Bilczewski J., *Charakter. List pasterski arcybiskupa Józefa Bilczewskiego do uczniów szkół średnich i seminariów nauczycielskich*, Poznań–Warszawa 1920.
- Bojarska-Szot T., *Samowychowanie drogą do świętości w świetle listu pasterskiego „Charakter” abp. Józefa Bilczewskiego*, w: „Człowiek w Kulturze” nr 34 (2024), cz. 1, s. 147–169.
- Chłodna-Błach I., *Od paidei do kultury wysokiej. Filozoficzno-antropologiczne podstawy sporu o kulturę*, Lublin 2016.
- Cycon, *Pisma filozoficzne. De officiis (O powinnościach)*, tłum. W. Kornatowski, Warszawa 1960.
- Cycon, *De oratore (O mówcy)*, tłum. B. Awianowicz, Kęty 2010.
- Cycon, *Pisma filozoficzne. De republica (O państwie)*, W. Kornatowski, Warszawa 1960.
- Cycon, *De senectute (O starości)*, tłum. Z. Cierniakowa, Warszawa 1963.
- Cycon, *Tusculanae disputationes (Rozmowy tuskulańskie)*, I–V, Warszawa 1961.
- Hehlmann W., *Wörterbuch der Pädagogik*, Stuttgart 1971.
- Jan Paweł II, *Parati semper (Dilecti amici). List apostolski do młodych całego świata z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży*, Rzym 1985.
- Jan Paweł II, *Veritatis splendor. Encyklika o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła*, Warszawa 1993.
- Jaroszyński P., *Człowiek i nauka*, Lublin 2008.
- Jaroszyński P., *Etyka. Dramat życia moralnego*, Szczecinek 2013.
- Jundziłł I., *Aktywizacja wychowawcza młodzieży*, Warszawa 1974.
- Jundziłł I., *O samowychowywaniu*, Warszawa 1975.
- Kulpaczyński S., *Samowychowanie*, w: „Seminare. Poszukiwania naukowe” nr 4 (1979), s. 195–213.
- Kunowski S., *Podstawy pedagogiczne rozwijania życia wewnętrznego*, w: *Ku odnowie życia wewnętrznego*, Warszawa 1972.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1975.
- Św. Tomasz z Akwinu, *Summa theologiae*, cura et studio Petri Caramello, I–II, q. 19, a. 3, Marietti, Roma 1948.
- Wojtyła K., *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Lublin 1994.
- Woroniecki J., *Katolicka etyka wychowawcza*, Lublin 2013, t. 2, s. 32–46.
- Woroniecki J., *Rozwój osobistości człowieka. Dynamiczny aspekt personalizmu*, w: tenże, *Umiejętność wychowania*, Lublin 2024, s. 107–142.
- Woroniecki J., *W szkole wychowania*, Lublin 2008.
- Zalewski D., *Sztuka samowychowania. Poradnik praktyczny*, Lublin 2019.